

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 11 (1995)

Uyrgur Kocabasoglu, Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika. 19. yuzyilda Osmanli Imparatorlugundaki Amerikan Misyoner Okullari [Η Αμερική στην Μικρά Ασία. Τα αμερικάνικα σχολεία των μισσιοναρίων τον 19ο αι. στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσα από τα έγγραφα τους]

Πηνελόπη Στάθη

doi: [10.12681/deltiokms.63](https://doi.org/10.12681/deltiokms.63)

Copyright © 2015, Πηνελόπη Στάθη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Στάθη Π. (1995). Uyrgur Kocabasoglu, Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika. 19. yuzyilda Osmanli Imparatorlugundaki Amerikan Misyoner Okullari [Η Αμερική στην Μικρά Ασία. Τα αμερικάνικα σχολεία των μισσιοναρίων τον 19ο αι. στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσα από τα έγγραφα τους]. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 11, 402-407. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.63>

άπλη και ρέουσα και εύχαιριστη στην ανάγνωση άσφαλώς θα έκτιμθεί δε-
όντας από τους έρευνητές αλλά και από τους αναγνώστες.

Ό σχολιασμός χορηγεί μιá πρώτη —όχι όμως πάντα έπαρκή— προσέγ-
γιση στα παρουσιαζόμενα θέματα. Συμπερασματικά τó δίτομο αυτό βιβλίο
του Scherzer εκπληρώνει σέ μεγάλο βαθμό, μέσα στην πληθωρική έκδοτική
σύγχρονη «μανία», τó σκοπό τής εκδόσεώς του. Δέν είναι λίγο.

ΟΔ. ΛΑΜΨΙΔΗΣ

Uygur Kocabaşođlu, *Kendi belgeleriyle Anadolu' daki Amerika. 19. yüzyilda Osmanli İmparatorluđundaki Amerikan Misyoner Okullari* [Ή Άμερική στην
Μικρά Άσία. Τά άμερικανικά σχολεία τών μισσιοναρίων τόν 19ο αϊ. στην
Όθωμανική Άυτοκρατορία μέσα από τά έγγραφά τους], Κωνσταντινούπο-
λη ²1991, 222 σσ.

Ή δραστηριότητα τών μισσιοναρίων στον έλληνικό χώρο άπασχόλησε στο
παρελθόν κάποιους έρευνητές, οί όποίοι αντιμετώπισαν τó φαινόμενο
αυτό μόνο σέ σχέση με τά έπιστημονικά τους ενδιαφέροντα και όχι στο
σύνολό του. Άς σημειώσουμε έδω τήν διατριβή του πατρός Γεωργίου Με-
ταλληνοϋ, *Τó ζήτημα τής μεταφράσεως τής Άγίας Γραφής εις τήν Νεοελ-
ληνικήν κατά τόν ΙΘ' αϊ.*, Άθήνα 1977, και τήν έργασία τής Κυριακής
Μαμώνη, «Άγώνες του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τών Μισσιονα-
ρίων», *Μνημοσύνη* 8 (1980-81), σσ. 179-211, καθώς και τήν πρόσφατη
έργασία του Άρ. Στεργέλλη, «Τó πρόβλημα τών προσηλυτισμών στη Μ.
Άσία με άφορμή υπόμνημα τής Φιλεκπαιδευτικής Έταιρείας Σμύρνης
(1887)», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 10 (1993-1994), σσ. 205-
234. Όσοτσο οί σημαντικές αυτές έργασίες δείχνουν πόσο λίγο έχει άσχο-
ληθεί ή έλληνική ιστοριογραφία με τó θέμα. Καί είναι γνωστό ότι ήδη από
τόν 17ο αϊώνα έχουμε πατριαρχικά γράμματα στα όποια στηλιτεύονται οί
προσηλυτιστικές δραστηριότητες τών Λατίνων μοναχών και τών Ήσου-
ϊτών και έπισημαίνεται τó φαινόμενο που έμελλε νά έξαπλωθεί σέ όλο
τόν τουρκοκρατούμενο έλληνικό χώρο.

Τó βιβλίο, που παρουσιάζω έδω, αναφέρεται σέ ένα θέμα πολύ σημα-
νικό γιά τήν ιστορία τής εκπαίδευσης στη Μικρά Άσία. Ό συγγραφέας
του τó χαρακτηρίζει ως μονογραφία, και δηλώνει ότι έπιχειρεί νά παρου-
σιάσει τή δραστηριότητα τών Άμερικανών μισσιοναρίων στα εκπαιδευτικά
πράγματα τής Όθωμανικής Άυτοκρατορίας στα πρώτα 80 χρόνια του
19ου αϊώνα.

Ἡ διάρθρωση τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Εἰσαγωγή, Τμήμα πρῶτο: Περίοδος προπαρασκευῆς (1820-1839), Τμήμα δεύτερο: Περίοδος ἐγκατάστασης (1840-1870), Τμήμα τρίτο: Περίοδος συγκομιδῆς (1870-1900). Στὸ τέλος τοῦ ἔργου ὁ συγγραφέας παραθέτει τὶς πηγές του, οἱ ὁποῖες εἶναι, κατὰ κύριο λόγο, τὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου American Board of Commissioners for Foreign Missions, γνωστὸ καὶ ὡς ABCFM, πού βρίσκεται στὴ Βοστώνη τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, στὴ Βιβλιοθήκη Houghton, ἡ ὁποία εἶναι μέρος τῆς πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης τοῦ Harvard. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀναφέρονται στὴν ἑβραϊκὴ καὶ ἀρμενικὴ ἱεραποστολὴ καθὼς καὶ στὶς ἱεραποστολὲς τῆς δυτικῆς, κεντρικῆς καὶ ἀνατολικῆς Τουρκίας. Τὸ δεύτερο μέρος τῶν πηγῶν εἶναι 51 ἀνέκδοτες ἀναφορές, ἐγκύκλιοι καὶ ἡμερολόγια, τὰ ὁποῖα βρίσκονται στὸ ἴδιο ἀρχεῖο. Μιὰ τρίτη ἐνότητα ἀποτελεῖ ἡ ἀναγραφή 47 δημοσιευμάτων τῶν ἰδίων τῶν μισσιοναρίων καὶ ἀκολουθεῖ ἐκτενῆς τουρκικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα.

Στὴν Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου παρουσιάζεται ἡ ἀρχὴ τῶν ἀμερικανο-τουρκικῶν σχέσεων μὲ τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγές, πού ἀρχισαν τὸ 1830, ὅταν ὑπογράφηκε ἡ ἐμπορικὴ συμφωνία μεταξὺ τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ συμφωνία αὐτὴ ἔδωσε τὴ δυνατότητα στὴν Ἀμερικὴ νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὰ προνομακὰ δικαιώματα καὶ νὰ βρίσκεται σὲ ἓνα καθεστῶς ἐξαιρετικῆς εὐνοίας.

Ὁ συγγραφέας σημειώνει, ὅτι ἡ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἔλαχε στὸ μερίδιο τῶν Ἀμερικανῶν μισσιοναρίων καὶ περιγράφει τὴν ἀνάπτυξη τῶν διαφόρων ἱεραποστολῶν. Γίνεται σαφές, ὅτι οἱ Ἀμερικανοὶ μισσιονάριοι εἶχαν ἤδη φθάσει στὴ Σμύρνη δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ συμφωνία καὶ κατάφεραν νὰ προσεγγίσουν τοὺς ἀνθρώπους τῆς Μικρασίας, μὲ τὸν πιὸ ἀσφαλῆ τρόπο, δηλαδὴ μὲ τὴν ἐκκλησία καὶ μὲ τὸ σχολεῖο. Στὰ τρία μέρη τοῦ βιβλίου πού ἀκολουθοῦν, παρουσιάζεται ἡ ἱστορία τῶν σχολείων αὐτῶν.

Στὸ πρῶτο τμήμα τοῦ βιβλίου, πού καλύπτει τὴν περίοδο 1820-1839, παρουσιάζεται ἡ δραστηριότητα καὶ οἱ περιοδεῖες τῶν πρώτων μισσιοναρίων, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονταν βάσει τῶν συγκεκριμένων ὁδηγιῶν, πού ἔπαιζαν ἀπὸ τὸ ABCFM. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ πρώτη φράση στὴν ἀναφορὰ τοῦ Bartlett τὸ 1880: «*Ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν δραστηριοτήτων τῶν μισσιοναρίων ἡ Τουρκία εἶναι τὸ κλειδί τῆς Ἀσίας*». Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ χρονολογία οἱ μισσιονάριοι Pliny Fisk καὶ Levi Parsons πάτησαν τὸ πόδι τους στὰ ὀθωμανικὰ ἐδάφη μὲ τελικὸ προορισμὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ. Θὰ ἀρχίζαν ἀπὸ τὴν ἱερὴ πόλη καὶ θὰ καλοῦσαν στὸ σιστὸ δρόμο ὄλους τοὺς ἀπιστους, τοὺς Μουσουλμάνους, τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς δῆθεν Χριστιανούς· μέσα σ' αὐτὸν τὸν τελευταῖο ὄρισμὸ μάλιστα ἔμπαιναν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Προτεστάντες, ὅλα τὰ ἄλλα χριστιανικὰ δόγματα. Σ' αὐτὴ τὴν πρώτη περίοδο ἐντάσσονται 12 μισσιονάριοι μὲ τοὺς βοηθοὺς τους, πού ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν οἱ ὑπόλοιποι ἦταν οἱ σύζυγοί τους.

Στὴν παράγραφο μὲ τίτλο *Μπαίνουν τὰ Θεμέλια* παρουσιάζεται ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα, μὲ πρῶτο τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μάλτας, ποῦ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ 1822. Σημειώνεται, ὅτι σ' αὐτὸ τὸ τυπογραφεῖο καὶ σὲ ἓνα χρονικὸ διάστημα 4.5 χρόνων τυπώθηκαν ὀκτὼ ἑκατομμύρια σελίδες (211.850 σάματα). Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀξίζει νὰ θυμηθοῦμε ἐνδεικτικὰ καὶ τὶς ἐργασίες τῆς Evro Layton, «The Greek Press at Malta of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1822-1833)», *Ὁ Ἑραμιστὴς* 9 (1971), σσ. 169-193 καὶ τοῦ Δημήτρη Πολέμη, «Τὰ ἑλληνικὰ ἔντυπα τοῦ ἐν Μάλτα τυπογραφείου τῆς ἀγγλικανικῆς ἱεραποστολῆς», *Ὁ Ἑραμιστὴς* 8 (1970), σσ. 153-168, καὶ «Ἀπὸ τὴν δραστηριότητα τοῦ ἐν Μάλτα ἑλληνικοῦ τυπογραφείου τῆς ἀποστολικῆς Ἑταιρείας τοῦ Λονδίνου», *Ὁ Ἑραμιστὴς* 10 (1972-1973), σσ. 213-240.

Οἱ περιοδικές ἐκδόσεις καὶ ἡ φροντίδα γιὰ τὴν κατάρτιση τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν ἦταν μέσα στὶς ἄμεσες προτεραιότητες τῶν μισσιοναρίων. Ὡς πρώτη περιοδικὴ ἐκδοση ἀναφέρεται τὸ μικροῦ σχήματος δεκαπενθήμερο περιοδικὸ *The friend of youth*, ποῦ κυκλοφόρησε γιὰ πρώτη φορὰ στὶς 15 Σεπτεμβρίου τοῦ 1832. Ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τέσσερα φύλλα, δύο στ' ἀγγλικά καὶ ἓνα στὰ ἑλληνικά. Ἕνα ἄλλο ἑλληνικὸ περιοδικὸ εἶναι τὸ *Περιοδικὸ Σφελίμων Γνώσεων*, ποῦ κυκλοφόρησε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1837-1843 καὶ μαρτυρεῖται ὅτι τὸ ἔτος 1839 εἶχε 1200 συνδρομητές. Στὴ συνέχεια ὁ συγγραφέας παραθέτει τοὺς τίτλους ἑβδομαδιαίων καὶ μηνιαίων περιοδικῶν στὶς διάφορες γλώσσες, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καὶ ὁ *Ἀγγελιοφόρος*.

Οἱ μισσιονάριοι, ἐνῶ ἀπασχολοῦνταν μὲ τὶς ἐκδοτικές ἐργασίες, δὲν παρέλειπαν νὰ φροντίζουν γιὰ τὴν ἰδρυση ἔστω καὶ μιᾶς βιβλιοθήκης στὶς πόλεις ὅπου ὑπῆρχαν ἱεραποστολικά κέντρα. Αὐτὲς οἱ βιβλιοθήκες περιεῖχαν ὄχι μόνον θρησκευτικὰ ἔντυπα καὶ θεολογικὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ παράλληλα καὶ κάθε εἶδους ἔντυπο καθὼς καὶ ἀξιόλογα βιβλία. Ἀναφέρεται ὅτι τὸ ἔτος 1836 στὴ βιβλιοθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης ὑπῆρχαν 155, στὴν Προύσα 113 ἐνῶ στὴ Σμύρνη 1100 τόμοι ἔργων.

Οἱ Ἀμερικανοὶ μισσιονάριοι εἶχαν ἀντιληφθεῖ, ὅτι γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἀσκήσουν κάποιου εἶδους πνευματικὴ ἐπιρροή στοὺς Μικρασιάτες ὁ πιὸ ἀσφαλὴς δρόμος ἦταν ἡ ἐκπαίδευση. Ἔτσι παρακολουθοῦμε τὴν ἰδρυση τοῦ πρώτου ἀμερικανικοῦ σχολείου μισσιοναρίων στὴ Βηρυτὸ τὸ 1824 καὶ τὴν προοδευτικὴ αὔξηση τῶν σχολείων αὐτῶν στὴν ἱεραποστολὴ τῆς Συρίας σὲ πέντε, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ δύο ἦταν παρθενωγαγεῖα.

Ὁ W. Goodell, τοῦ ὁποιοῦ ἡ προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο δεσπόζει σ' αὐτὴ τὴν πρώτη περίοδο, στάλθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἐργασεῖ ἀνάμεσα στοὺς Ἀρμένιους, ἀλλὰ βρέθηκε μεταξὺ τῶν Ρωμῶν τοῦ Βαθυρύακα (Büyükdere) καὶ ἡ πρώτη του φροντίδα ἦταν νὰ ἰδρύσει γι' αὐτοὺς τέσσερα σχολεῖα τοῦ τύπου Lancaster (ἀλληλοδιδασκικά). Τὰ σχολεῖα αὐτά, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ἀντιμετωπίστηκαν μὲ σκεπτικισμό ἀπὸ τὸν ντόπιο

πληθυσμό, σὲ λίγο καιρὸ ἔγιναν τελείως ἀποδεκτὰ καὶ πολλαπλασιασθήκαν. Ἔτσι, παρὰλληλα μὲ αὐτὰ τῆς Κωνσταντινούπολης ἰδρῦθησαν σχολεῖα στὴ Σμύρνη, τὴν Προύσα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα.

Στὸ δεῦτερο τμῆμα τοῦ βιβλίου, ποῦ καλύπτει τὴν περίοδο 1840-1870 καὶ τιτλοφορεῖται *Περίοδος ἐγκατάστασης*, παρουσιάζεται ὅλη ἡ δραστηριότητα τῶν Ἀμερικανῶν μισσιοναρίων καὶ ἡ συνεργασία τους μὲ τοὺς Ἄγγλους στὸ πεδίο τῆς ἐκπαίδευσης. Εἶναι ἡ ἱστορική στιγμή τοῦ Τανζιμάτ, ποῦ δίνει ἐλευθερίες καὶ ἐλπίδες στὶς μὴ μουσουλμανικὲς ἐθνότητες τῆς Αὐτοκρατορίας. Κοινὴ ἀντίληψη τῶν Ἄγγλων διπλωματῶν καὶ τῶν Ἀμερικανῶν μισσιοναρίων ἦταν, ὅτι ὅσο οἱ Τοῦρκοι (Μουσουλμάνοι) δὲν ἔχαναν τὴν κυριαρχικὴ θέση καὶ οἱ χριστιανικὲς μειονότητες δὲν ἀνεξαρτητοποιοῦνταν, δὲν ὑπῆρχε ἐλπίδα σωτηρίας γιὰ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια ἐντάσσεται καὶ ἡ γενικὴ ἀποψη τοῦ Tillman C. Trowbridge, ποῦ γράφει: «Οἱ Τοῦρκοι καὶ ἀτομικὰ καὶ ὀργανωμένοι σὲ σύνολα εἶναι πρωτόγονοι. Ἐὰν ἡ μιὰ αἰτία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου εἶναι φυλετικὴ, ἡ ἄλλη εἶναι θρησκευτικὴ (Ἰσλάμ). Ὅσο οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐχριστιανίζονται καὶ ὅλοι οἱ ὀργανισμοὶ τους δὲν δυτικοποιοῦνται δὲν ὑπάρχει σωτηρία. Καὶ ὁ δρόμος τῆς σωτηρίας εἶναι νὰ ἐκπροστανωτιστοῦν (evangelization) μιὰ μιὰ οἱ χριστιανικὲς ἐθνότητες, ποῦ βρῖσκονται μέσα στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ νὰ ἀνεξαρτητοποιηθοῦν».

Στὴν παράγραφο *Προσέγλιση στὸ στόχο*, ἀναλύονται οἱ προσπάθειες τῶν μισσιοναρίων νὰ προσεγγίσουν τὴν ἄρχουσα τάξη τῶν Ἀρμενίων, ποῦ ἦταν οἱ σαρράφηδες καὶ νὰ ἐφαρμόσουν τὴν ἐκπαιδευτικὴ τους πολιτικὴ. Εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ φιλελεύθερη στάση τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης μὲ τὸ Τανζιμάτ ἔδωσε στους Προτεστάντες τὸ δικαίωμα νὰ ὀνομάζονται millet, νὰ ἔχουν δική τους ἐκκλησία ἀπὸ τὸ 1846 καὶ νὰ προσελκύουν τοὺς Ἀρμενίους σὲ αὐτήν, ἀλλὰ καὶ στὰ σχολεῖα τους, χωρὶς νὰ κινδυνεύουν νὰ διωχτοῦν. Ἡ παράγραφος *Νέες στρατηγικὲς στὴν ἐκπαίδευση καὶ νέοι σχηματισμοί*, περιέχει ἀκριβῶς τὶς προσπάθειες τῶν Ἀμερικανῶν μισσιοναρίων νὰ ἰδρῦσουν σχολεῖα. Οἱ δραστηριότητες του Gyrgus Hamlin καὶ ἡ ἴδρυση τῆς Ροβερτιῦ Σχολῆς (Roberts College) στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ ἰδρύσεις τῶν ἄλλων σχολῶν, καθὼς καὶ ἡ ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῆς παραγωγῆς ἐντύπων τοῦ ἀμερικανικοῦ τυπογραφείου τῶν μισσιοναρίων δεσπόζουν σ' αὐτὴ τὴν παράγραφο.

Στὴν παράγραφο *Κατεύθυνση τὸ ὄρος Ἀραράτ*, παρουσιάζεται ἡ ἐργασία, ποῦ ἔγινε στὶς ἱεραποστολὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ συγκεκριμένα στὸ Ἄντεπ (1848), στὴ Μουσοῦλη (1850), στὸ Ἀρατκίτζ (1853), στὴν Τοκάτη καὶ στὴν Καισάρεια (1854) στὸ Μάρας, στὴ Σεβάστεια καὶ στὸ Χάρπουτ (1855), στὴν Οὐρφα, στὴν Ἀντιόχεια καὶ στὴ Νικομήδεια (1856). Ἀναφέρεται ἡ δραστηριότητα τῶν Hamilton, Parnell καὶ Newman, τῶν πρώτων Ἀμερικανῶν μισσιοναρίων ποῦ πάτησαν τὸ πόδι τους στὸ Ἄντεπ καὶ μύρασαν εὐαγγέλια στὴν τουρκικὴ γλῶσσα μὲ ἀρμενικοὺς χαρακτήρες. Εἶναι

έντυπωσιακός ὁ κατάλογος τῶν ἀμερικανῶν μισσιοναρίων, πού ἔδρασαν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1841 καί 1870 στήν Ἀνατολή μέ τίς χρονολογίες εἰσαγωγῆς τους στήν ἱεραποστολή καί ἀποχώρησης ἢ θανάτου τους. Ἀπαριθμοῦνται 72 ὀνόματα σέ τριάντα χρόνια. Ἡ παράγραφος αὐτή ἐμπλουτίζεται μέ ἐνδιαφέροντες πίνακες γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς προτεσταντικῆς ἐνορίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τήν ἐξέλιξη τῆς δραστηριότητος τῶν μισσιοναρίων, τόν ἀριθμό τῶν σχολείων καί τῶν μαθητῶν, καθῶς καί τὸ μερίδιό τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τὸν προϋπολογισμό τοῦ ABCFM.

Τὸ τρίτο τμήμα τοῦ βιβλίου, πού τιτλοφορεῖται *Περίοδος συγκομιδῆς (1871-1900)*, εἶναι ἀφιερωμένο στήν ἴδρυση νέων ἱεραποστολῶν καί νέων σχολείων. Παρουσιάζονται δηλαδή, ἡ ἱεραποστολή τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, οἱ ἐπιτροπές τῶν γυναικῶν μισσιοναρίων, οἱ ἱατρικὲς ἱεραποστολές, ἡ ἱεραποστολή δυτικῆς, κεντρικῆς καί ἀνατολικῆς Τουρκίας καθῶς καί οἱ προϋπολογισμοὶ τους καί τὰ ἔξοδα τῆς κάθε ἱεραποστολῆς. Παράλληλα σὲ πίνακες φανερώνονται οἱ δαπάνες γιά ἐκδοτικὰ δραστηριότητες καί τὰ εἶδη τῶν βιβλίων, πού προωθοῦνται γιά ἐκτύπωση. Τὸ ἀμερικανικὸ ἱεραποστολικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα καλύπτει τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου καί γίνεται ἔτσι μιὰ μικρὴ παρουσίαση τῶν σχολείων, πού ἰδρύθηκαν μεταξύ τοῦ 1870 καί τοῦ 1900. Σὲ ἕναν συγκεντρωτικὸ πίνακα πού, προέρχεται ἀπὸ τὸ *ABCFM Annual Report 1900*, βρισκόμε 378 δημοτικὰ σχολεῖα μέ 14.414 μαθητές, 33 γυμνάσια καί λύκεια μέ 2.600 μαθητές, 3 θεολογικὲς σχολές μέ 22 μαθητές, καί 3 κολλέγια μέ 520 μαθητές, σὲ ὅλη τὴ Μικρὰ Ἀσία. Τὰ προγράμματα διδασκαλίας τῶν σχολείων αὐτῶν καί ἡ ποικιλία τῶν διδασκομένων θεμάτων μᾶς ἐκπλήσσουν. Ἐσ σημειωθεῖ ὅτι παράλληλα μέ τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα διδασκόταν ἡ τουρκικὴ, ἡ βουλγαρικὴ, ἡ ἀρμενικὴ, ἡ ἑλληνικὴ καί ἡ γαλλικὴ γλῶσσα. Τὸ βιβλίον κλείνει μέ τὴν παρουσίαση 7 ἀπὸ τὰ σημαντικότερα σχολεῖα, συγκεκριμένα τὸ Κολλέγιο τῆς Κεντρικῆς Τουρκίας στὸ Ἄντεπ (1876), τὸ Κολλέγιο τοῦ Εὐφράτη στὸ Χάρπουτ (1878), τὸ Κολλέγιο τῆς Ἀνατολῆς στὴ Μερζιφούντα (1886), τὸ Κολλέγιο Θηλέων τῆς Κεντρικῆς Τουρκίας στὸ Μάρας (1882), τὸ Ἰνστιτούτο Ἁγίου Παύλου στὴν Ταρσό (1888), τὸ Κολλέγιο Θηλέων στὴν Κωνσταντινούπολη (1890) καί τὸ Διεθνὲς Κολλέγιο στὴ Σμύρνη (1903).

Στὸ συμπέρασμα τοῦ βιβλίου ὁ συγγραφέας σημειώνει ὅτι οἱ μισσιονάριοι ἦταν αὐτοὶ πού δημιούργησαν τὴν εἰκόνα τοῦ Τούρκου στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες. Δὲν ἐλαχιστοποιεῖ τὸ γεγονός, ὅτι σὲ μιὰ κοινωνία ὅπως ἡ τουρκικὴ, ὅπου ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα ἦταν λίγη ἕως ἀνύπαρκτη παρουσιάσθηκαν μέχρι τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. 600.000 σελίδες τυπωμένες, ἀλλὰ σημειώνει ὅτι ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν δραστηριότητα ἔμειναν μέχρι τίς μέρες μας μόνο μεταφράσεις θρησκευτικῶν βιβλίων καί δυὸ λεξικά! Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ, ὅτι οἱ μισσιονάριοι διακατέχονταν ἀπὸ «πνεῦμα σταυροφόρου» καί, κυρίως, εἶχαν μιὰ στάση ἡγεμονικὴ καί ἀρχηγικὴ πού προερχόταν ἀπὸ τὴν προσπάθειά τους νὰ συμβουλέψουν, νὰ κατευθύνουν καί

νά διευθύνουν, πράγμα τὸ ὁποῖο ἐνοχλοῦσε περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὸν ντόπιον πληθυσμό. Ἐνῶ ὁ σκοπὸς τους φανερά παρουσιάζεται νά εἶναι θρησκευτικὸς εἶναι σαφές, ὅτι ὁ κρυφὸς στόχος κινεῖται μέσα στὸν μοντέρνο ἄξονα σχολείου, νοσοκομείου, τυπογραφείου καὶ πηγάζει ἀπὸ οικονομικές, πολιτικὲς καὶ πολιτισμικὲς ιδιαιτερότητες. Ὅσο γιὰ τὰ σχολεῖα αὐτά, σημειώνει πάντα ὁ συγγραφέας, ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο ἡ βιτρίνα τῆς ὅλης ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος. Ἀνακεφαλαιώνει ὅλα τὰ καλὰ τῆς ἐκπαίδευσης, πὺν προσφέρθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς μισσιοναρίους καὶ καταλήγει: «Ἡ ἐκπαίδευση εἶναι ἓνα μέσο. Ἡ ἐκπαίδευση, πὺν πρόσφεραν οἱ Ἀμερικανοὶ μισσιονάριοι στὸν ἄνθρωπο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας —ἀνεξάρτητα σὲ ποιά θρησκεία, φυλή, παράδοση καὶ σὲ ποῖο δόγμα ἀνήκε— θὰ κριθεῖ ἀπὸ τὰ καλὰ πὺν τοῦ ἐξασφάλισε. Ἄραγε εἶναι δυνατό νά ποῦμε ὅτι ἡ ἐκπαίδευση τῶν Ἀμερικανῶν μισσιοναρίων εὐεργέτησε τὸν ἄνθρωπο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, χωρὶς νά κάνει διάκριση θρησκείας, δόγματος, φυλῆς, γλώσσας καὶ φύλου;».

Εἶναι σαφές ὅτι ἓνα τόσο μεγάλο θέμα, ὅπως ἡ δραστηριότητα τῶν μισσιοναρίων στὴ Μικρὰ Ἀσία στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης δὲν εἶναι δυνατό νά καλυφθεῖ μὲ ἓνα μικροῦ σχήματος βιβλίο τῶν 222 σελίδων. Ὁ συγγραφέας παρουσίασε τὸ φαινόμενο καὶ κατέγραψε, ἀρκετὰ ἐπιφανειακά, χωρὶς διασταυρώσεις στοιχείων τὸ γεγονός αὐτὸ καθ' αὐτό. Μένει πάντα ζητούμενο νά γίνει μιὰ συστηματικὴ προσέγγιση κάθε θέματος, τὸ ὁποῖο ἀγγίζει ἡ ἐργασία αὐτή. Ἡ δραστηριότητα κάθε μισσιοναρίου, ἡ σχέση του μὲ τοὺς κρατοῦντες, τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ σχολεῖα, ἡ ἀντίδραση τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ κατὰ ἐθνότητα, ἡ στάση τῶν ἀρχῶν (τῶν δύο πατριαρχείων, τοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Ἀρμενικοῦ), ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς παρεχόμενης ἐκπαίδευσης καὶ οἱ στόχοι τῆς, εἶναι λίγα ἀπὸ τὰ θέματα, πὺν θὰ μπορούσαν νά διερευνηθοῦν ἀπὸ ὅλο αὐτὸ τὸ ὑλικό. Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἐνασχόληση μὲ τίς πολλὰς πτυχές τοῦ θέματος αὐτοῦ θὰ φέρει περισσότερο φῶς στὴν ἱστορία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὸν 19ο αἰώνα.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ

Ἄνδρέας Νανάκης, *Ἡ χηρεία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ Μελετίου Μεταξάκη, 1918-1922*, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, Παράρτημα ἀριθμ. 5 τοῦ Α' τόμου, Θεσσαλονίκη, 1991, 176 σσ.

Ὁ Μελέτιος Μεταξάκης (1871-1935) μὲ τὸ πολυσχιδῆς ἐκκλησιαστικὸ του